

A magyar építészet történetének módszertanához

A magyarság vagy kilencszáz éve folytat építőmunkát ebben a hazában, de építészetének történetét mai napig sem írta meg senki. Ha ennek okát kutatjuk, kétféle választ szoktunk kapni: az egyik szerint a magyar építészet fejlődésének történetét ma még nem lehet megírni, minthogy a részletkutatások még olyannyira kezdetleges fokon vannak, hogy az összefoglaló mű megírásához hiányzanak a nélkülözhetetlen, részletkutatásból eredő adatok. A másik vélemény szerint Magyarország keserves sorsa építészeti emlékeinek legnagyobb részét elpusztította: a tatárok és törökök feldúlták középkori építőművészetünket, s ami megmaradt, a felszabadító háborúk hadainak, a kurucszabadságharcnak lett áldozata — a XVIII. század s a XIX. század első felének építészetét pedig nagyrészt a kiegyezés utáni kor lázas, kíméletlen építkezései pusztították el... , tehát arról, ami nincs, ami elmúlt, nem igen lehet szabatos művészettörténetet írni.

Az első álláspont bizonyos szempontból nézve talán elfogadható — bár úgy tetszik, hogy ez is csak attól függ, hogy mit várunk e történettől? Ha klasszikus adathalmazokra, stíluskritikákra felépült művészettörténeti könyvet akarunk — mely mesterek megállapításában, stílus-összfüggések kiderítésében leli kielégülését, akkor valóban korai és merész vállalkozás volna annak megírása. A második álláspont is sokféle szempontnál fogva érthető: ha a megmaradt emlékekre szorítkozunk, ha magasabb becsületesség kedvéért a XIX. század túlzott önbizalmából fakadt restaurációinak áldozatává esett emlékeinket legalább is az illusztratív anyagból kizárjuk, — s csak olyan anyagot szerepeltetünk, amilyenrel boldogabb nyugati országok építőművészettörténeti könyvei büszkélkedhetnek — akkor valóban sovány kötetkét compilálhatunk csak.

A magam részéről *a magyar építészettörténetet másként látom, nevezetesen azt, amelyet ma meg kell írni.* Mindenekelőtt őszintén ki kell mondanom azt a véleményemet, hogy a világ építészettörténeti könyveit, a klasszikus nagy munkáktól kezdve a kisebb részletfejezeteket tárgyalókig, parányi kivétellel, elavult módszerűnek tartom. Ezek a történelmi művek ugyanis úgyszólván kizárólag csak a nagy monumentális építészettel foglalkoznak, a szakrális építkezésekkel, a királyok és nagy urak palotáival, a városi közösség reprezentatív épületeivel, egyszóval az ú. n. műemlékekkel — s a legkritikább esetben fordítanak néhány oldalt a profán építészetre, esetleg

a várakra, a városi polgárság díszesebb, kőből rakott lakóházaira — de soha nem törődnek a szélesebb népi rétegek, a falusi paraszti rétegeknek építészetével.¹

Ennek a jelenségnek oka úgy tetszik, egyfelől a fennmaradt emlékek kis száma, az oklevélszerű adatoknak hiánya, — de főként a klasszikus művészettörténetnek bizonyos irtózása a kollektívebb szellemű, kollektívebb eredetű művészettel szemben. A klasszikus művészettörténet elméleti alapjaihoz tartozik ugyanis az alkotó egyéniség iránti egyoldalú érdeklődés, — az egyéni művészeknek az egyéni formakeresésnek hiányát pedig kizárási oknak tekinti. — Ezért ebből a történetírásból rendszeresen kikapcsolták a népművészetet. Ez állásfoglalásnak van azonban egy további, — szerintem végzetes — következménye, tudnillik az, hogy a művészetszemléletből kirekeszti a művészetnek, ennek az alapvető emberi tevékenységnek szociális vonatkozásait is. Nem egy elismert művészettörténeti munka elolvasása után az az érzésünk, hogy a különben kitünő, igen nagy tudású szerző számára a művészeti alkotások néhány amatőr, a késői kor jól előkészített túristája számára, sőt talán csak szakmabeli művészettörténész számára fogantattak. Csak igen ritkán kapjuk meg a művészeti alkotások kultúrális hátterének, szociális rugóinak képét — pedig úgy tetszik, hogy enélkül a műalkotást formailag talán meg lehet érteni, de annak mélyebb rugóit aligha fogjuk átlátni. A módszernek ezt a sajátosságát avval szokás védeni, hogy mindez a kultúrtörténetírásba tartozik, s a művészettörténetet attól szabatosan el kell határolni. Ugyanez oknál fogva állítólag nem szabad a művészeti alkotás társadalmi háttereit, gazdasági okozóit a vizsgálatokba és az előadásba belevonni.

Meg lehet, hogy a tudományok szabatos rendszertana szempontjából véve mindez igaz és helyes. A tudományok öncélúságával ez meg lehet, hogy egyezik — de kérдем, vajjon a *művészettörténet* — az emberi élet legszebb virágainak tudománya — *lehet-e öncélú?* Nem az-e a legfőbb feladata, hogy a távoli, a kívülálló ember számára sokszor megközelíthetetlen művészeti alkotásokat annak közélébe hozza? S így nézve, meggyőződésem szerint, *téves az a művészettudomány, amely előadásából kizárja a műremeket létrehozó szellemi klimának feltárását, s amely az ember térbeli alkotásainak jelentős területeire nem száll ki*, mert ott az egyéni alkotó ismeretlen, adatszerűleg ki nem mutatható, a művek mesterekre be nem oszthatók.

Csodálattal kell adózni a művészettörténet rövid 150 év alatt felépített hatalmas katedrálisának, kifinomodott módszereinek. Elképzeltetetlen az, hogy ez a részletkutató munka megálljon, s a még beláthatatlan felderítetlen területeket át ne kutassa s így a már

¹ Clasen: Die Gotische Baukunst című 1930-ban megjelent művében 240 oldalból 35 oldalt szentel a profán építészet egész területének!

elkészült részeket tovább ne építse — de másfelől *szükség van a művészettudománynak szellemi tudománnyá fejlesztésére*, éppen a klasszikus műtörténeti munka adatainak felhasználásával, összeépítvén azokat a vallástörténelem, filozófia — mint a szociális és gazdaságtörténeti kutatások, — a pszichológiának eredményeivel, s kibővítvén a névtelenek alkotásainak területével.

Mindennek szükségét különösen erősen érezni az építészettörténet viszonylatában. Az a nagy, műemlékszerű építészeti alkotás, amely az eddigi kézikönyvekben szerepelt — s az építészeti oktatás alapját képezi! — belsőleg mind kevesebbeket érdekel. Ha lemegyünk Itáliába, csodálattal hódolunk az olasz építészet legnagyobb alkotásainak. Szinte emberfeletti tökéletességük előtt szóltanul állunk — de van, ami ezeknél jobban megfogja szívünket: amikor autóval, vagy autóbusszal toscán és az umbriai falvakon, apró hegygerinci településeken haladunk keresztül, a nápolyi öböl napsugaras szigeteit, partjait Ischiát, Caprit, Positanót, Maiorit, Amalfit járjuk, akkor ezek igénytelen, nagyobb, tudatos művészi szándék nélkül épült fehérítő házáinak szépsége, formavilága jobban megkapja a szívünket, emberibb hatást gyakorol reánk... Ezeket a paraszti építményeket a maguk világához, építészeti célkitűzéseikhez közelebb állóknak érezzük. Talán már azért is, mert hamarosan reájövünk arra, hogy ezek építőit — névtelen kis mestereket! — a magunkéhoz hasonló ideálok fűtötték. Ezért minket, maiakat barbároknak nevezni nem szabad, egyszerűen azért nem mert az európai humanizmus bölcsőjének, a mediterrán medencének építészete a legtisztábban emberi — *amint mélységesen emberi, tisztán emberi minden népi építkezés, amely az életből fogant és a környező természetnyújtotta anyagokkal tudott élni*. S ezen túlmenőleg a mai embert, a nyílt szemű embert, a középkori város polgári építészete is érdekli és megragadja, meglepetve látja azt az ugyan más felfogásból, más biológiai ismeretekből eredt józanságot, amellyel ez az architektúra büszkélkedhetik. Érdekel a városi lakásépítésnek formái, gazdasági, speciális fejlődése, mert megmagyarázza a magunk városi környezetének sok furcsa, sajnálatos jelenségét s ez a felvilágosodás erőt ad az e károk elleni kemény küzdelemhez, megértet sok mindent, amit e tudás nélkül érinthetetlenül szentnek, tabunak tartunk, ami adott viszonyoknak volt csak a következménye.

Ez az új beállítódásunk, újszerű érdeklődési irányunk elmellőzhetetlenné teszi az *építészettörténet szellemének, keretének revízióját és kibővítését*. De mindez megadja a még meg nem írt magyar építészettörténet célkitűzéseit és módszereit, tárgyalandó anyagának határait is.

A majdan megírandó magyar építészettörténetnek mindenesetre fel kell ölelnie a nagy, műemlékszerű, királyok, főpapok és főurak, gazdag városi polgárok — mint a széles népi rétegek, parasztok és városi emberek építészetének fejlődés történetét, ki kell derítenie egyfelől azok alaprajzi és felépítésbeli sajátosságainak viszonyát az

adott körülményekhez, s mindenekfelett *fel kell derítenie a szélesebb értelemben vett építészetnek szellemi tartalmait, indokait, célkitűzéseit, mondanivalóit.*

Minderre a magyar építészet megismerésében *sokkalta nagyobb szükség van, mint bármely más nemzet építészete esetében.* Ugyanis egészen kétségtelen az, hogy a magyar építészet nagy — klasszikus művészettörténetírás mezőnyébe tartozó — alkotásai egészen a tizenkilencedik század közepéig legalább is nagyon erős külföldi, nyugateurópai hatások alatt állott, számos esetben módfelett érdekesen variálta a példátadó nyugati emlékeket, pl. a kassai dóm esetében. De a nemzeti tartalmakat ez az építészet csak másodlagosan szóltathatta meg, bár az így keletkezett építészetnek összhatása — egy magyar városkép! — semmiképen sem cserélhető fel az egyes épületeket ihlető országbeli városképpel. Különböző nemzettejlődési okoknál fogva, melyeket e tanulmány keretén belül előadnom nem lehet, a nemzeti szellem ebben az építészetben ritkán és csak későn, — *az egyes periódusok végén* — szólalhatott meg, mert ez az építészet alapvető lényegében, nyugati mivoltában idegen volt népi alkotó erőnktől, csak nehezen lett azok nyelvévé. Viszont az igazi népi építészetben, annak sok ma is élő vonatkozásaiban igazán ősi nyelvvel szólhatott, a maga messzi, távoli idegen eredetének elemeit adhatta elő, önthette építészeti formákba. Már akkor, amikor népi építészetünk legkézenfekvőbb sajátosságait vizsgáljuk, a házformát, annak az életből fakadt eredeti sajátosságait figyeljük, észre kell vennünk, hogy mással van dolgunk, mint pl. Soprontól nyugatra! Hasonló módon érdekes eredményre jutunk, amikor arra fordítjuk figyelmünket, hogy a magyar népi építészet az idegenből átvett benyomásokat, hatásokat miként dolgozta fel, miképpen tette sajátjává, miképpen adott az átvetteknek egészen új értelmet — mint pl. az erdélyi templomok ötágú tornyainak esetében, a boltíves tornác ezernyi változatában, s így tovább. — A magyar építészettörténet tehát, felfogásom szerint, ma általában *nélkülözhetetlen megszállás révén* nemcsak színesebb, gazdagabb, érdekesebb lesz, hanem csak így *válhat a magyarság igazi építészettörténetévé.*

Azonban egy így megírandó magyar építészettörténetnek a hungarológia egész területére figyelemmel kell lennie, mind térben, mind időben. Nem lehet csak emléktörténelem, időpont és mester megállapítás, nem lehet a paraszti építkezés terén típus-történelem. Élnie kell az összes rendelkezésekre álló adatokkal s ezekből kell kimutatni az emlékek és típusok fejlődés történetét s minden fázisban meg kell kísérelnie azoknak a mozgató erőknek kiderítését, amelyek az emléket, a típust létrehozták. Kíméletlenül reá kell mutatnia mind a külső hatásokra, mind az alkotásoknak sok esetben szomorú szegényességére — de ki kell derítenie az átvételeknek, a megvalósítás hiányainak okait, szellemi vagy gazdasági okait. És épp ezekből olvashatni ki a legérdekesebb, legsokatmondóbb következtetéseket, olyan szellemi jelenségek fognak így nyilvánvalóvá válni, amelyek

eziideig távolról sem domborodnak úgy elének, mintahogy kellene. Ilyetén eljárás mellett az *építészettörténet* — úgy, amint az szükséges és lehetséges — *nemzeti szellemünknek, előre haladásunknak* eddig meg nem közelített *tükrét fogja nyujthatni.*

A feladat távolról sem lesz egyszerű. A művészettörténet, tárgyi néprajz, a nemzeti történet, szellemtörténet, társadalomrajz, sőt nem egy vonatkozásban a jogtörténet legkülönbözőbb adataira kell majd támaszkodni az így értelmezett építészettörténet megírásánál. Egészen sajátos módszerekhez kell majd fordulni akkor, amikor pl. a honfoglaló magyarság lakásmódszerét, az első hazai megtelepedések képét kell megrajzolni: itt az etnográfiai és nyelvészeti kutatások tehetnek igen nagy szolgálatot. Az első Árpádok telepedési viszonyai — néhány nagyszabású műemlék kiásott nyomain túl — oklevelekből, krónikákból, hazaiakból és külföldiekből fognak kiténni. A török idők utáni példátlan méretű újjáépítésnek módszereire egyrészt a mai népi építészetből, elszórt feljegyzésekből, — egészen meglegelőkből! — sőt hadtörténeti adatokból vonhatunk majd elcsodálkoztató következtetéseket. A XIX. század városi építészetéről néhány tervtár adhat felvilágosítást, s magyarázhat meg ma kifogásolt viszonyokat. S így tovább.

Mindebből kiténik, hogy ez a majdan megírandó magyar építészet-történet nem lehet klasszikus értelemben vett építőművészet-történet, hanem az *építő magyarság lelki történetévé kell, hogy váljék*: a kutatások célja nem lehet mesterek egymásutánjának leírása, hanem azt a szellemet kell keresnie, amely a magyar építőmunka egészében egy évezreden át lüktetett, abban megnyilatkozott. De innen nézve, egyszerre kiderül az is, hogy egy így megírandó építészettörténethez sokkal több adattal rendelkezünk mintsem gondolnók — mint az is, hogy a magyar építészettörténet anyaga inkább túláradoan gazdagnak, mintsem soválynak és szegénynek nevezhető.

Befejezésül még reá kívánok mutatni egy nehézségre, amellyel a magyar építészettörténet jövődöbeli megírójának számolnia kell. A múlt századi történetírásunk egészén, mondhatnók az egész történeteszemléletünkön végigvonul egy sajátos romantika, a nemzeti gondolatnak politikai romantikája, amely a nemzeti újjáébredésből fakadt s annak nagy célkitűzéseit szolgálta. A magát az idegen hatalomtól függetleníteni kívánó magyarság a nagy multból merített erőt és ezért természetszerűleg a multat minél dicsőségesebbnek vágyta. Ezért ekkor a történetírás egyik nagy feladata volt ezt a hitet történelmi tényekkel táplálni. De ebben a derék, tiszteletre-méltó igyekezetében nem egyszer túllőtt a célon, egyrészt a tényeknek kevésbé alapos ismeretében, másrészt a hiányzó adatokat romantikus álmokkal, légvárakkal pótolgatva. Amennyire helyénvaló és indokolt volt ez a történeteszemlélet és írásmód akkoriban, úgyannyira helytelen volna az ma. Ma a magyar tudománynak legfőbb feladata a történelemhamisításokra alapozott ellenséges tudo-

mánnal szemben megtámadhatatlan állításokkal fellépni és épp ezzel bizonyítani európai értelmű szellemi fölényünket. Az építészettörténet terén a mult század utolsó negyedétől kezdve ez a hamis romantika a „magyar őshaza építészetének emlékeit“ vitte be a köztudatba és az Európától átvett s bizonyos értelemben magyarrá tett építészetén túl bizonyos „hatalmas keleti építészet emlékeit“ kereste, sőt felfedezhetni vélte. Ezek a romantikus álmok meglepő módon gyökeret vertek a legszélesebb rétegekben — és itt fog a magyar építészet történetének tárgyilagos előadása ellentállásokba ütközni, amelyeket az előadott módszerű, szélesen megalapozott tárgyalásban nyújthatóknak gazdagságával kell leszerelni. A felfogásom jegyében fogant építészettörténet a magyar építési tudásnak olyan sok, eddig teljesen ismeretlen adatát nyújthatja, hogy az igazságnak gyakran fájdalmasan őszinte kimondása semmiképen sem tűnhet olyan színben, mintha az igazság keresése bár-miképen is a nemzetinek értékállományát kívánná csorbitani — ellenkezőleg egy így megírt építészettörténet a nemzeti öntudatból eddig hiányzó értékeknek nagy gazdagságát tárhatja az olvasó elé.

dr. ing. Bierbauer Virgil